

A politikatudományban mintegy húsz évvel ezelőtt figyelemreméltó változások kezdődtek. A nyomok az angliai Essexbe vezetnek, ahol két bevándorolt tudós, bizonyos Ernesto Laclau és Chantal Mouffe 1985-ben megjelentetett egy könyvet *Hegemonia és szocialista stratégia* címmel.¹ Ilyen kifejezések hallatán egy kelet-európai rémület tölti el, minimum bezárul esze és szíve, de ez a könyv nem arról szól, amiről a címe: a szerzőpáros itt azt a különös nézetet fejt ki, hogy az emberek társadalmi státusa, mondjuk munkásléte, diskurzusban kiformálódó állapot. Sőt; nincs tiszta társadalmi objektivitás és egyértelmű determináció, hanem nyelvi küzdelmekben alakuló lehetőségek vannak, amelyekben igen sok a véletlenszerű elem. Másképpen mondva, az elsődleges és a másodlagos kontextus között nincs determinációs viszony, egymás lehetőség-feltételeit alkotják.

A kilencvenes évek első felétől Európa más tájain is megjelentek hasonló törekvések, érdekes módon elsősorban az északi országokban, Hollandiában, Dániában, Finnországban.² A finnországi Jyväskylä Egyetem például ma már politikai-diskurzuskutató nagyhatalomnak számít, ahol erőteljesen építenek a fogalomtörténeti kutatásokra is, elsősorban Koselleck és Skinner munkásságára.³ Magyarországon is nagyjából ezzel egy időben kezdődtek el a politikai diskurzuskutatások. A törekvések önmagukat diszkurzív politikatudománynak nevezik, sőt, ahogy ez a tudományban általában történik, az irányzaton belül különböző iskolák alakultak ki.

A változások nem előzmény nélküliek. Csak két dolgot említenék. Carl Schmitt már a huszadik század elején észrevételezte, hogy a tömegdemokráciák nyomán a politikai szféra státusa és jellege radikálisan megváltozott: témái, szereplői és intézményei bizonytalanná váltak, határaik ideiglenes rögzítése definíciós küzdelmek, értelmezési csaták következménye. A „die Politik”-ból „das Politische” vált, ahogyan ő ezt kategoriálisan is kifejezte.⁴ Murray

¹ Ernesto Laclau,– Chantal Mouffe (1985): *Hegemony and Socialist Strategy*. London, Verso.

² A diszkurzív szemlélet térhódításáról és szemléletéről lásd: Szabó Márton: *A diszkurzív politikatudomány alapjai*. 123–35. p. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2003. Valamint: Diskurzuselemzés és politikatudomány (az EPS szerkesztőségi írása). *Politikatudományi Szemle* 2004. évi 4. szám, 139–142.

³Lásd például a Jyväskylä Egyetem tanárának legutóbbi munkáit: Kari Palonen (2003): *Quentin Skinner: History, Politics, Rhetoric*. Cambridge UK.: Polity Press valamint Kari Palonen (2004): *Die Entzauberungen der Begriffe: Das Umschreiben der politischen Begriffe bei Quentin Skinner und Reinhard Koselleck*. Münster: Sit Verlag.

⁴ Schmitt, Carl (2002 [1963]): A politikai fogalma. Előszóval és három korolláriummal kiegészített 1932-es szöveg. Fordította Cs. Kiss Lajos. *Carl Schmitt: A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. 6–102. Budapest: Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor Kft., 2002.

Edelman amerikai kutató pedig a hatvanas évek első felében jelentetett meg egy könyvet *A politika szimbolikus valósága* címmel, amelyben azt a nézetet fejti ki – szisztematikusan, sok-sok esettanulmány prezentálásával –, hogy a politika világa nem egyszerűen csak jogias intézményrendszer fennállása és érdekvezérelt cselekedetek ütközése, hanem értelmezésekkel telített szimbolikus realitás is.⁵

A diszkurzív politikatudomány azonban a kilencvenes évek elején születik, mert a politológusok nagyobb számban ekkortájt kezdtek el diszkurzív vizsgálatokat végezni, és ebben az időben kezdték el önmagukat megszervezni, törekvéseiket intézményesíteni. Azt is tudjuk, hogy hasonló változások más társadalomtudományban is lejátszódtak az ezredforduló környékén: például a pszichológiában, az antropológiában, és persze a történettudományban, már korábban is. A Politikai Kutatások Európai Szövetsége (ESPR) folyóiratának, az *European Political Sciencenek* (EPS) a szerkesztősége egyesén így fogalmaz: „A politikatudományi diskurzuselemzés egyre befolyásosabb irányzattá válik”.⁶

*

Mégsem hiszem, hogy diadalmenetről tudnék szólni. Sőt! A tudományban tartja hadállásait a robosztus „objektivista-determinista” politológia, amely dörgedelmesen kéri számon a „valóságot” a diszkurzívokon. Képviselője relativizmussal vádol bennünket, és azzal, hogy nem hatolunk a szövegek mögé, a dolgok „mélyére”, és nem adunk számot a cselekedetek „végső mozgató rúgóiról”.

Szegény diszkurzív nem győzi magyarázni, hogy ő csak a fecsegő felszint és a hallgatag mélyet *együtt* szeretné megvizitálni, és még csak azt sem lehet mondani, hogy elsődleges érdeklődésének tárgya a szöveg lenne, hiszen nem az, hanem maga a politika. Amit persze némileg másként képzel el, mint a „robosztus úr”, mondjuk politikaiként, ami nyilván öreg hiba. De azt is gyakran hallhatjuk, hogy nekünk egyes pártok és mozgalmak dicsőséges vagy éppen szégyenletes történetét kellene megírnunk, a jelenhez vezető keskeny és kacskaringós utak kiegyenesedését és kiszélesedését, az intézményrendszerek kiteljesedését, esetleg az ideálistól való elmaradását, meg felmutatni például a politikai szereplőinek „igazi énjét”.⁷

Schmitt munkájának elemzéséhez lásd: Szabó Márton: Politika versus politikai. Uő: *A diszkurzív politikatudomány alapjai*. 71–85. p. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2003.

⁵ Murray Edelman: *A politika szimbolikus valósága* Fordította Hidas Zoltán. Budapest: L'Harmattan Kiadó.

⁶ Diskurzuselemzés és politikatudomány. *Politikatudományi Szemle* 2004. évi 4. szám, 139–141. 139. p.

⁷ Jól tanulmányozhatók ezek és az ehhez hasonló érvek két dolgozatom vitáján. Mindkét vita a Politikatudományi Szemlében folyt. Az első az 1999 évi 4.számmal, a másik pedig a 1999 évi 4. számmal kezdődött.

A diszkurzív viszont nem szereti ezeket a széllal bélelt tudományos köpönyegeket. Nem akar sem nemzeti, sem osztály, sem perszonális hőstörténetet írni, még kevésbé ország és nemzetmentő szerepben tetszelegni; én például arra biztatom erre vágyó kollégáimat, hogy valljanak színt és menjenek el politikusnak. Dolgunk nekünk is van bőven, bár mi „csupán” az ország tudományos kultúrájának gyarapodásához kívánunk hozzájárulni, és szaporítani szeretnénk az értelmes párbeszédet választott témáinkról.

De hát hogyan képzei el egy diszkurzív a tudományt, a szöveget és a politikát?

Természetesen és mindenekelőtt bekapcsoljuk az elemzésekbe és az elméleti értelmezésekbe a belőle eleddig kirekesztett vagy mellékesnek tekintett értelemképzést és jelentésadást, vagyis jelentőséget tulajdonítunk a politikai szövegnek. Hangsúlyoznám az elméleti értelmezést, hiszen nem egyszerűen azt mondjuk, hogy a politika szereplői beszélnek és vizsgálatra érdemes szövegeket produkálnak. A politikában ugyanis a szövegek domináns jelenlétéhez kétség sem fér. Pierre Bourdieu például azt írta, hogy a politika nem hatalmat és intézményeket termel, hanem szövegeket,⁸ Michael Oakeshott pedig azt, hogy a politika háromnegyed része szöveg,⁹ sőt az empirikus politikatudomány egyik alapító atyja, Harold Lasswell kiterjedt vizsgálatokat folytatott a politika nyelvéről.¹⁰ A diszkurzivitásban azonban ennél többről van szó. Mi azt mondjuk, hogy a politika egész valósága *nyilvános értelemképzési* folyamatban áll elő és változik meg. Én egyetértek Mihail Bahtyinnal, aki azt írta, hogy minden társadalomtudomány szövegtudomány, ami nem módszerbeli, hanem szemléleti kérdés.¹¹

Amikor a politikatudomány tudomásul veszi ezt az elemi tapasztalatot, vagyis a politika „szövegszerű” állapotát, és megpróbálja belőle levonni a következtetéseket, akkor három alapvisztonnyal szembesül. A következőkben ezekhez fűznék néhány megjegyzést. Az első a politikai szöveg és a valóság viszonya, a második az egyén viszonya a politika szövegvalóságához, a harmadik a politikai szövegen belüli viszonyok kérdése. (Zárójelben mondanám, hogy ezek természetesen analitikus elválasztások.)

*

⁸ „A politikai mező [...] termékei valójában a társadalmi világ kifejezésének és észlelésének eszközei.” Pierre Bourdieu: A politikai mező *Valóság* 1987 évi 1. szám, 110 p.

⁹ „A politika mindig is háromnegyed részt szövegből állt” Michael Oakeshott: Politikai racionalizmus. Fordította Kállai Tibor és Szentmiklósi Tamás. Budapest: Új Mandátum Kiadó 2000. 277 p.

¹⁰ Lásd például Harold Lasswell et al: *Language and Politics*. Cambridge Mass.: M. I. T. Press, 1949.

¹¹ „A szöveg az egyedüli, közvetlen valóság [...], amelyből ezek a diszciplínák és ez a gondolkodás kiindulhat.” M. M. Bahtyin: *Beszéd és valóság: Filozófiai és beszédelméleti írások*. Fordította Könczöl Csaba. Budapest: Gondolat Kiadó 1986.

Az első, vagyis a szövegvalóság és a szövegen kívüli valóság viszonyának kérdése, (ugye, jól tudom?) mélyen érinti az irodalomtörténészek közösségét is, hiszen a politikai szövegelemzés, mint empirikus tevékenység, óhatatlanul felveti azt a problémát, hogy a megnyilatkozók milyen társadalmi-történeti közegben éltek vagy éppen élnek, mi módon van jelen a szövegben az adott szövegen kívüli világ. Egy elméleti munka talán ezt zárójelbe teheti, egy empirikus munka viszont egyáltalán nem. Ezért aztán a történeti-társadalmi-politikai kontextus, számunkra is kikerülhetetlen realitás és probléma. Egyszerűen szólva: nem sok értelme lenne az elemzéseinknek, ha a politikai „szövegeket” valamiféle tiszta szöveggént vizsgálnánk, ha tiszta szövegtant művelnénk. Nem is tesszük ezt, ez inkább vádként hangzik el néha, a diszkurzív törekvések eljelentéktelenítése szándékkaként.

A viszony kapcsán két dolgot vetnék fel.

Az egyik az, hogy a szemléleti hasonlóság ellenére különbség van a történeti jellegű tudományok és a jelenkutató tudományok között. Egy politológus nem a távoli múlt, hanem a közeli jelen textusaival és kontextusaival bibelődik. A diszkurzív politológia kutatási tárgya és terepe tehát nem az idő, hanem a *tér*. Elemzéseinket a közösségi tudás eleven tereiről írjuk, ahol rivális értelmezések léteznek, ahol hatalmas szövegfolyam kavarg, ahol minduntalan ismert észjárásokba és sokszor hallott gondolatmenetekbe ütközünk. Nekünk nem egy elfeledett világ felidézéséért és újraírásáért kell küzdenünk, hanem jól ismert dolgok *érvényes* értelmezéséért. Márpedig ebben a térben mindenki mindenkinél mindent jobban tud.

Nincs is ezzel semmi baj, hiszen a cselekvő beszéd nem nélkülözheti a magabizást. A tudomány művelőjének azonban illik visszafogottan viselkednie. A diszkurzivista ezért is nem társadalomfejlődési menetredek vagy oksági modellek oktrojálásával foglalkozik, hanem a szövegvalóságban feltáruló *lehetőségekkel*, azokra a keretekre és határookra irányítja a figyelmet, amelyek között a politikai értelemadás és értelemfejtés zajlik. Meg arra az innovatív erőre, amely az értelmezési küzdelmekben van, akár a pusztá megnevezés szintjén.

Másodszor arra utalnék, hogy a közélet színterein ma sem válik el élesen egymástól *praxis, tudomány és beszéd*. Csak talán kicsit másként van, mint a messze múltban, és nem is csak bizonyos technikai változások okán. Egyrészt más a versengő, és más a reprezentatív nyilvánosság, aztán meg a tudomány státusa is radikálisan átalakult: manapság a tudományos nyelv az általános legitimáló nyelv. Ezért aztán a politikai gyakorlatot minden ízében átjárja egy tudományos beszédmód, a tudományos legitimációs igény. Tapasztalhatjuk; a politikáról mindenki „tudományosan” igyekszik beszélni, nem pedig, mondjuk, teológiai nyelven. Ezért is nehéz a politikai praxis és a politikatudomány elhatárolása. Intézményesen egyszerűbb, még státusok szerint is, de nyelvileg nem könnyű. Mondanék rá egy példát. Manapság a politikai

szövegek csak részben nyilvános és agitatív jellegűek, hatalmas mennyiségű elemző, leíró igényű politikai szöveg készül, kifejezetten a politikai döntés-előkészítési folyamatok részeként. Ebben a vonatkozásban a politikai „szövegtermelők”, legyenek politikusok vagy értelmiségiek, újabban itt már kategoriálisan is különbséget tesznek: van politika és van szakma, ahol is a politika a pártküzdelmekkel egyenlő (ez meg persze a nemtelen kizszorítósdíval) És vajon mit csinál az, aki csak „szakmázik”?

*

A következő viszony, mint jeleztem, a szöveg és az egyén kapcsolatában merül fel. Itt egyetlen kérdéstről szólnék: a tudós, a kutató helyéről és szerepéről, ami egyben visszautal az imént jelzett relációra. Vajon hol helyezkedik el a jelen kutatója a jelen értelmezési viszonyaiban?

Jól tudjuk, hogy itt makacsul tartja magát egy természetlen dichotómia: a kutató csak az érdektelen és pártatlan megfigyelő szerepében birtokolhatja az igazságot, egyébként eleve téved. Nem az a baj ezzel a felfogással, hogy normaként használjuk és része a tudományos beharcoknak, hanem az, hogy kizárja a kérdés árnyaltabb vizsgálatát. Ha nem a természetről gondolkodunk, mondja Habermas, akkor vizsgálati tárgyunkkal, azaz a kommunikáló emberrel, eleve értelemző-kommunikációs közösséget alkotunk, egyébként fogalmunk sincs, miről beszél az illető.¹² Chaïm Perelman pedig azt mondja, hogy a megfigyelő mindig érdekelt és érintett megfigyelése tárgyában, egyébként is miért gondoljuk, hogy egy távoli bolygó lakója pontosabb képet adna rólunk, mint mi magunk.¹³ Természetesen törekedhetünk tárgyilagosságra és pártatlanságra, és törekszünk is, de mindnyájunknak vannak előfeltevéseink és érzelmeink, érdeklődési köreink és értékeink.

Mi a politikai diskurzusok vizsgálata során azt tapasztaljuk, hogy a „teljes objektivitás” hangoztatása olyan, mint a „végső alapokra helyezés” vagy a „nézzünk végre a dolgok mögé” igénye: az érvényes beszédért való küzdelem retorikai eszköze. Soha sem az a kérdés, hogy a kutató involvált-e abban, amiről ír és beszél, mert egyébként miért foglalkozna a dologgal, hanem az, hogy ezt milyen *szinten és színvonalon* teszi. Az átmenetek és a határok a fontosak,

¹² „a társadalomtudós bizonyos módon maga is hozzátartozik a vizsgálódás tárgyává tett társadalomhoz. Áll ez rá mind laikus, mint tudósi minőségében.” Jürgen Habermas *Objektívizmus a társadalomtudományokban* (Töredék, 1977) In *Jürgen Habermas: A társadalomtudományok logikája*. 278--345. Budapest: Atlantisz Kiadó. 278 p.

¹³ „Miért lenne igaz azaz a állítás, hogy ha az ember felveszi valamely égitest lakójának nézőpontját és teljességgel érdektelenné válik, máris képes objektíve érvényes véleményt képviselni?” Perelman, Chaim – Olbrechts-Tyteca, L. (1971[1969]): *The New Rhetoric: A Treatise of Argumentation*. Notre Dame and London: University of Notre Dame Press. Franciából fordította: John Wilkinson and Purcell Weaver. A mű eredeti címe és kiadása: *La Nouvelle Rhétorique: Traité de l'Argumentation*. 1958, Paris: Presses Universitaires de France. 14. §.

nem pedig az, hogy a ki a tiszta megfigyelő, és ki a piszkos cselekvő. Persze ettől még fennmarad kettőjük konfliktusa, hiszen mást akar az egyik, és mást akar a másik. Ha a politikát nem rögzült intézmények és elkülönült cselekedet világaként ragadjuk meg, hanem nyelvi valóságként, azonnal látszik a folyamatos átjárás: kategóriák, kifejezések, gondolkodásmódok áramlanak a tudományból a politikai praxisba és vissza. Csak éppen átalakulnak közben, de identitásuk felismerhető.

*

A szövegen belüli viszonyok kapcsán pedig arra a problémára térek ki, hogy miként lehetséges szövegvizsgálat társadalom-, és így politikatudományként is. Nem egyszerű ügy ez olyan tradícióban, amely lassan száz éve azt proponálja, hogy a társadalomtudomány feladata éppen a szövegeken túli világ elérése. A „robosztus úr” gyakran dörög ekképpen: még hogy a szöveg tény lenne, és a nyelv meg cselekszik? Ráadásul amikor Ricoeur lehetségesnek mondja a szövegvizsgálatra épülő társadalomtudományt,¹⁴ vagy Geertz azt észrevételezi, hogy a társadalomról beszélhetünk a szövegmetafora alapján is,¹⁵ akkor adnak ugyan támpontokat nekünk, de szerintem ez csak az út kezdete.

Amikor például a szöveg cselekvése vagy hatása felmerül, mi rendre azzal szembesülünk, hogy a politizáló ember *eleve* cselekvő helyzetben van, néha még a politológia is, amikor aktivista pozícióba igyekszik magát hozni. A politikai szövegek ritkán ezoterikus olvasmányok vagy elvont okoskodások. A politika kontextusában a textus szükségképpen cselekedni akar, éppen ettől politikai és nem kontempláció vagy esztétikai élvezet, mint Kenneth Burke mondja. Azt azonban nem tudjuk megvizsgálni és eldönteni, hogy mi ennek a cselekvésnek a mértéke és ereje, haszna és kára, vagy éppen mi-módon a legsikeresebb. Nem is próbálkozunk az egyéni tettek körbekerítésével és kimerítő magyarázatával, a diszkurzivitás nem erről szól. Mi azt tapasztaljuk, hogy a politika szereplői különböző helyzetekben vannak, ahol különböző, bár véges számú diszkurzív stratégiát követnek. Például megkísérlik kiszorítani a politikából ellenfeleiket, olyan módon, hogy igyekeznek ellenségként bánni velük, vagy az egyének olyan különböző átbeszélési eljárásokkal engedik magukhoz közel jönni az országos politikai ügyeket, amelyekben dominál a pragmatikusság, a moralitás és a személyesség. Szóval mi azt tapasztaljuk, hogy a politika diszkurzív terében a cselekedeteknek a jellege és módja is más, mint a modernitás nagy projektumaiban.

¹⁴ Paul Ricoeur: A szöveg mint modell. Fordította Szabó Márton. Szociológiai Figyelő 2002/1-2- szám: 60–76. p.

¹⁵ Geertz, Clifford Elmosódott műfajok: A társadalmi gondolkodás átalakulása. Fordította Kovács Éva. *Clifford Geertz: Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások.* 268–285. Budapest: Századvég Kiadó, 1994 [1983]).

Például nincs közöttük eleve hierarchia, csúcán egy omnipotens hatalmi centrummal.. Talán ezért is van, hogy sokféle-fajta cselekvő sokféle-fajta szövegét vizsgáljuk: vitát, szónoklatot, jegyzőkönyvet, interjút, vallomást, önéletírást, útirajzot, publicisztikát, és így tovább. De a diszkurzív politológia művelője olvas álló és mozgóképeket, gesztusokat és eseményeket, tárgyakat és épületeket is. A politika ugyanis sok nyelven beszél, a politizálásnak sok féle módja van, amit különböző médiumok hordoznak, és ami több féle formában rögzülhet. Mindezek természete, sőt azt gondolom, hogy műfaji sajátossága is önön határai mentén mutatkozik meg: amikor a cselekvő önreflexív lesz, mert értelmezési konfliktusa támad. A rögzültségek is így jönnek létre. De a szelekció is a cselekvők munkája: a politikai diskurzusokban egyes szövegek, szövegfolyamok és témák újra meg újra *jelentőssé* válnak, mert a diskurzusok ezek és nem mások körül képződnek meg. A bizonytalanság és a vitatás a politikában nem hiba, hanem létezési mód. Politikai csend nem létezik, mert a politikában csak az létezik amiről beszélünk.

*

Zárásként még egy gondolat engedtessek meg nekem. A politika – bárhogy is nevezték és művelték a huszadik századot megelőző időkben – nem az volt, aminek a mai mainstreamnek számító politikatudományi iskolák leírják: természeti jellegű organizmus, különleges szerkezet, önző egyedi tettek halmaza, amelybe a résztvevők beszéde és értelemadása efemer és mellőzendő jelenség. Én azt gondolom, hogy a politikaértelmezésnek ez a szakasza csak egy rövid, bár jelentős szakasz a közéletről való több évszázados, sőt több évezredes európai tradícióban. A politika, vagy másként szólva a közélet, ugyanis kultúra, nem pedig elfuserált természet, mert ha ezt gondoljuk, félreértjük önmagunkat, a természetet meg menthetetlenül elfuseráljuk. A posztmodern szemlélet akceptálásával és a jelentésesség visszafogadásával a politológia megkezdte önön nélkülözhetetlen revízióját. Biztos vagyok abban, hogy a korai-közéletei szövegek kutatója sem csupán emlékezet-fenntartó múltvizsgálatot végez, hanem ennek a folyamatnak fontos szereplője.